

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОСВІДОМОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

У статті розкрито сутність понять “соціальна зрілість”, “професійна самосвідомість”, “соціальна активність”; теоретично обґрунтовано проблеми формування професійно свідомої, соціально зрілої особистості майбутнього фахівця та визначено взаємозв’язок між розвитком соціальної активності студента і його професійною самосвідомістю. Висвітлено філософські, педагогічні та психологічні погляди на процес формування професійної самосвідомості майбутніх фахівців у процесі навчання у ВНЗ.

Ключові слова: майбутній фахівець, особистість, професійна освіта, професійна самосвідомість, розвиток, самоактуалізація, самовизначення, самореалізація, соціальна активність, соціальна зрілість.

В умовах суспільно-політичних перетворень кінця ХХ – початку ХХІ ст. актуалізувалося значення професійної свідомості майбутнього фахівця з високим рівнем духовності, що зумовлює пошук шляхів формування професійно свідомої особистості студента під час фахової підготовки у вищих навчальних закладах. Майбутнє України залежить від соціальної зрілості кожного її громадянина.

Актуальність статті зумовлена соціальною потребою в соціально й професійно активних фахівцях, які мають усвідомлену потребу в самореалізації (особистісній, професійній, творчій) та стійку громадянську позицію, з одного боку, а з іншого – необхідністю вдосконалення системи формування професійної самосвідомості й соціальної зрілості в процесі професійного навчання. Це пояснюється низкою суперечностей, що існують між потребами суспільства у відповідальних, соціально активних фахівцях і фактичним станом професійної підготовки, між рівнем вимог до професійної самосвідомості й соціальної активності майбутніх фахівців і відсутністю теоретичного обґрунтування методів та прийомів для розвитку професійних й особистісних рис у студентів.

Мета статті – розкрити сутність понять “соціальна активність”, “професійна самосвідомість”, “соціальна зрілість”; теоретично обґрунтувати проблеми формування професійно свідомої, соціально зрілої особистості майбутнього фахівця та визначити взаємозв’язок між розвитком творчої активності студента і його професійною самосвідомістю.

Питанням організації навчального процесу у вищій школі присвятили свої праці В. Андреев, С. Архангельський, М. Євтух, І. Зязюн, О. Пехота, П. Пономарьов, З. Решетова, С. Сисоева, Т. Сущенко, Т. Таранов, М. Шкіль та ін.

Осмилення особистісного саморозвитку особистості подано в працях Н. Григор’євої, Л. Лазаревої, О. Лапицького, Є. Лукіної, Є. Федотової та ін. Психологічні аспекти самоактуалізації вивчали Н. Бітянова,

Л. Виготський, К. Гольдштейн, Т. Гринінг, С. Максименко, А. Маслоу, Б. Мастеров, Г. Олпорт, К. Роджерс, С. Рубінштейн, Є. Сьютич та ін.

Процес формування соціальної зрілості майбутніх фахівців досліджували українські та зарубіжні вчені (А. Кошелева, Ю. Маринкіна, О. Михайленко, В. Радул, А. Реан, Т. Степанова, Т. Страва, Р. Хмелюк та ін.). У працях багатьох авторів (Г. Андреева, А. Асмолов, О. Газман, Е. Еріксон, І. Зверева, Н. Заверико, А. Капська, І. Кон, Н. Лавриченко, Л. Лєсохіна, М. Лукашевич, А. Маслоу, А. Мудрик, А. Петровський, К. Роджерс, С. Савченко, Д. Фельдштейн, Е. Фромм) висвітлено проблему становлення соціальної зрілості.

Специфіку формування соціальної активності майбутніх фахівців розкрито в наукових розвідках К. Абульханової-Славської, В. Бакірова, Є. Білозерцева, О. Газмана, Л. Захарової, А. Зосімовського, Л. Іванова, Т. Ільїної, Д. Кабалевського, Т. Кузіної, В. Максимової, Т. Мальковської, І. Павлова, В. Петрової, В. Радіонова, В. Сластьоніна, І. Філіпової, Г. Щукіної та ін.

Питанням соціальної відповідальності присвячені праці Л. Грядунової, С. Дмитрієва, С. Куликівського, К. Муздибаєва, М. Сметанського та ін. Різні аспекти соціального самовизначення розкрито в наукових розвідках В. Лебедевої, Г. Нікова, В. Сафіна та ін.

Методологічні аспекти формування самосвідомості як частини загальної проблеми розвитку особистості розглядали Б. Ананьєв, Л. Божович, Л. Виготський, І. Кон, О. Леонтєв, В. Мухіна, С. Рубінштейн, О. Спіркін, І. Чеснокова, Є. Шорохова; на взаємозв'язок процесів самопізнання та пізнання вказували О. Бодальов, Р. Максимова, Г. Розен; особливості самооцінки та її зв'язку з оцінками оточення розглядали Н. Анкудінова, А. Ліпкіна, В. Магун, Є. Савонько, В. Сафін; закономірностям розвитку професійної самосвідомості присвячені наукові розвідки В. Козієва, Ю. Кулюткіна, Г. Метельського та ін.

Значний внесок у вивчення питання зробили Б. Ананьєв, Л. Виготський, О. Леонтєв, С. Рубінштейн, П. Чамата, І. Чеснокова, які вважали самосвідомість однією з внутрішніх умов розвитку особистості. Генезис самосвідомості впродовж різних вікових періодів досліджували Л. Божович, М. Боришевський, Д. Ельконін, І. Кон, В. Лісовський, Л. Подоляк. Прихильниками принципу єдності свідомості й діяльності особистості є О. Дробницький, О. Здравомислов, М. Каган, В. Мясищев, В. Тугаринов, В. Ядов та ін.

Студенти – наймобільніша група (за статевими, соціальними, віковими показниками), склад якої кожні п'ять років змінюється, це – відносно автономна соціальна група з підвищеною адаптивністю до різноманітних соціально-економічних і політичних змін у суспільстві, інституціональних та ціннісно-нормативних актів. Зі студентством у суспільстві традиційно пов'язують конкретні напрями й темпи соціальних змін, у яких воно бере найактивнішу участь, оскільки студентство має значний інтелектуальний потенціал і відрізняється почуттям соціального альтруїзму [12, с. 79].

У процесі професійної підготовки майбутніх фахівців одночасно відбувається засвоєння ними соціального досвіду, формування готовності до активної суспільно значущої діяльності, постійного прагнення до самоактуалізації. На думку гуманістів (А. Оллпорт, А. Маслоу, К. Роджерс, Ч. Кулі, Дж. Мід), соціалізація є процесом самоактуалізації Я-концепції, самореалізації особистістю своїх потенцій і творчих здібностей, процес подолання негативних впливів середовища, які заважають саморозвитку, самоствердженню. Представники гуманістичного підходу стверджують, що основою самовизначення людини є визнання її суб'єктом самостановлення, що людині притаманна можливість впливати на життєві обставини й на саму себе.

Розуміючи соціальне самовизначення як визначення свого місця у світі, І. Кон, розкриває зв'язок соціального та професійного через вибір професії як один з аспектів соціального самовизначення: "Вибір професії буде вдалим, якщо сполучений із соціально-моральним вибором, з роздумами про смисл життя і природу свого я" [4, с. 331].

Поняття "самосвідомість" загалом означає усвідомлення індивідом себе як автора та творця власних дій, суб'єкта життєтворчості з неповторними фізичними й духовними якостями, потребами та здібностями, носія інтелекту, почуттів і волі, виразника національної, професійної та групової належності в системі суспільних відносин.

На думку А. Маркової, професійна самосвідомість є динамічним утворенням, яке постійно розвивається та розширюється. У професійній самосвідомості майбутнього фахівця формується певний збірний образ професіоналізму, що відповідає викликам часу, професіоналізм фахівця опосередкований соціальними чинниками та професійною свідомістю [6].

За словами Ю. Гіппенрейтер, "пошук сенсу життя є однією з найважливіших функцій самосвідомості, що зумовлюють повноцінну реалізацію особистості" [1, с. 319].

Професійна самосвідомість – це усвідомлення особистістю себе як суб'єкта майбутньої професійної діяльності; усвідомлення власних уподобань, нахилів, здібностей, рівня своєї готовності до виконання професійних функцій; це – здатність самостійно формувати свої власні філософські й політичні позиції, свої погляди на різні суспільні процеси; це – об'єктивна самооцінка. Професійна самосвідомість виражається в єдності успішності навчально-професійної та трудової діяльності з внутрішньою задоволеністю обраним шляхом і готовністю до входження в професійне середовище, яка передбачає формування професійних якостей особистості й ціннісних орієнтацій, що характеризують обрану професію.

Для формування професійної самосвідомості існують свої сензитивні періоди, першим з яких є час навчання у вищому навчальному закладі. Саме в цей час майбутній фахівець засвоює й здобуває необхідні знання та вміння, що дають змогу усвідомлювати свою деяку належність до професійного співтовариства [2].

Суб'єктність набувається об'єктивно, оскільки впродовж усього життя перед людиною постають завдання:

1) природно-культурні – досягнення певного рівня фізичного й сексуального розвитку;

2) соціально-культурні – пізнавальні, моральні, ціннісно-орієнтаційні;

3) соціально-психологічні – становлення самосвідомості особистості, її самовизначення в активному житті й на перспективу, самореалізація та самоствердження [9, с. 23].

Студентські роки в житті майбутніх фахівців – особливий етап формування професійної самосвідомості, це період активного формування внутрішньої потреби особистості співвідносити власні прагнення з інтересами суспільства.

На основі професійної самосвідомості, а також на основі активного самопізнання студента, розвиваються професійно важливі особистісні якості, які й забезпечують розвиток і формування психологічної готовності до професійної діяльності [2].

У процесі навчання у ВНЗ відбувається професійний розвиток особистості студента і його соціальної активності, що має суспільно корисну спрямованість та супроводжується його активністю в навчально-пізнавальній діяльності й під час проходження професійної практики.

Робота над гнучкістю мислення, перехід від особистісного творчого мислення до планетарного є ознакою творчої активності майбутнього журналіста. Мислять не люди як такі, і не ізольовані індивіди здійснюють процес мислення, мислять люди в певних групах, які розробили специфічний стиль мислення в ході нескінченні низки реакцій на типові ситуації, що характеризують загальну для них позицію [1, с. 8–9].

Активність є формою вираження потреб особистості, її характеристикою як суб'єкта життєдіяльності. Вона сприяє злиттю індивіда із соціумом (ідентифікація) і виділенню, збереженню свого “Я” (автономізація), тобто є способом формування, розвитку особистості та подолання зустрічних детермінантів (причин) у процесі її становлення. Це досягається завдяки оптимальному використанню природних здібностей і можливостей індивіда, знаходженню оптимально-індивідуального темпу життя, своєчасному включенню особистості в соціальні процеси тощо [11].

На наше переконання, соціально активну особистість характеризують осмислена стійка соціальна позиція, спрямованість професійної й громадської діяльності на користь суспільства, почуття власної гідності, чесність та відповідальність, високий рівень самосвідомості, вільний вибір змісту життєдіяльності, толерантність і духовність, здатність до повноцінного внутрішнього й зовнішнього самоствердження, саморозвитку та самовдосконалення, постійне прагнення до поступу вперед, самоповага й самодисципліна.

Процес самонавчання сприяє формуванню самостійності майбутнього фахівця. Передумовою високого рівня самонавчання й творчої активності студентів є комплексна організація самостійної творчої пізнавальної ді-

яльності, їх саморозвиток дасть змогу підвищити рівень такою мірою, яка забезпечить їхнє подальше професійне й особистісне зростання.

В основі самоосвіти лежить процес самонавчання, що забезпечує не тільки оволодіння способами отримання необхідних знань, а й формування самостійності як професійно значущої риси особистості. Тому одним із найважливіших завдань вищої школи сьогодні стає формування готовності майбутніх фахівців до самонавчання та прояву творчої активності.

Творчий саморозвиток – це процес безперервного самотворення й самовдосконалення творчих рис особистості, що допомагає особистості піднятися на вищий рівень і зуміти компетентно вирішувати життєво необхідні творчі завдання та проблеми.

Самовдосконалення завжди пов'язують з усвідомленням необхідності успішно працювати на користь суспільства, “а останнє потребує вироблення проекту щодо розвитку творчого потенціалу, чіткого визначення й усвідомлення цілей самовдосконалення” [13, с. 52].

Успішність процесу самотворення особистості соціально зрілого майбутнього фахівця передбачає створення психолого-педагогічних умов, комфортного освітнього середовища, максимально наближеного до професійного. Так, у процесі виробничої практики студент може й перевірити свою готовність до майбутньої професійної діяльності й переконатися в правильності свого професійного та соціального самовизначення, від чого безпосередньо залежить якість виконання майбутнім фахівцем професійних функцій і соціальних ролей.

На думку А. Маслоу, набуті особливості свідомості та діяльності людини – це результат процесу самореалізації, а самоактуалізація є “вищою межею, далекою метою, а не динамічним процесом, не активним і насиченим життям: тобто Буттям, а не Становленням” [7, с. 51]. Однією з основних рис, що відрізняють “людину самоактуалізації” від інших людей, за визначенням вченого, є відчуття її причетності до життя всього людства.

У соціології поняття “соціальне самовизначення” тлумачать як розуміння людиною своєї соціальної природи, свого місця в суспільстві. Воно становить необхідну основу успішного орієнтування в соціальній реальності, гармонійне поєднання життєвих цілей людини з суспільними потребами. У своїй завершеній розвиненій формі соціальне самовизначення є усвідомленням шляхів і можливостей свого соціального просування, пов'язаного з перспективами соціально-економічного розвитку держави, регіону, колективу. Взаємозв'язок усіх аспектів соціального самовизначення виявляється в системі життєвих орієнтирів, що реалізуються в основних життєвих виборах: професійному, рівні освіти, кваліфікації, місці роботи, проживання тощо [15, с. 302].

Дослідники І. Кон, І. Мартинюк, С. Рубінштейн тлумачать соціальне самовизначення як становлення особистості в соціальному просторі, визначення свого становища у світі. Соціальне самовизначення пов'язане з вибором професії і, як наголошували Ю. Звірбуліс та В. Лихолай, “у вузькому сенсі є процесом вироблення того необхідного мінімуму суто соці-

льних особистісних якостей, від яких залежить успішність виконання професійних завдань” [3, с. 44]. На думку Л. Мітіної, невизначеність ціннісних уявлень про саму професію переміщує орієнтири на вибір бажаного способу життя за допомогою професії, яка є засобом досягнення цього способу життя, а не його сутнісною частиною [8, с. 24].

Соціальна зрілість, соціальне дозрівання, на думку І. Кона, є багатовимірним процесом, який включає “завершення освіти, набуття стабільної професії, початок трудової діяльності, матеріальну незалежність від батьків, політичне та цивільне повноліття, службу в армії (для чоловіків), вступ до шлюбу, народження першої дитини...”, “збільшення кількості й розширення діапазону фактично доступних або нормативно обов’язкових для індивіда певного віку соціальних ролей, що пов’язано з розширенням сфери його життєдіяльності” [5, с. 42].

Зрілість тлумачать як досягнення в розвитку особистості, самостійність людини, здатність протистояти життєвим труднощам тощо (К. Абульханова-Славська, Г. Андрєєва, А. Асмолов, В. Слободчиков та ін.). Протягом життя людина продовжує оцінювати свій досвід, прогнозує свою поведінку, зіставляючи її з реальними або передбачуваними оцінками й досвідом інших людей.

До найважливіших атрибутів соціально-психологічної зрілості Г. Сухобська зараховує самостійне прогнозування своєї поведінки в будь-яких життєвих нестандартних ситуаціях на основі розвинутої здатності здобувати потрібну інформацію й аналізувати її стосовно мети; самообілізацію особистості виконання власного рішення всупереч різним обставинам і внутрішньому соціально немотивованому бажанню її припинити; самостійне відстеження ходу виконання власних дій і їх результатів; прояв оцінної рефлексії на основі сформованої самосвідомості й об’єктивного неупередженого оцінювання своїх думок, дій, вчинків; емоційно-адекватну реакцію на різні ситуації власної поведінки [13].

Як стверджує А. Реан [10], існують чотири базові, фундаментальні компоненти соціальної зрілості особистості (відповідальність; толерантність; саморозвиток; позитивне мислення й позитивне ставлення до світу), навколо яких групується багато інших.

Розвиток соціальної зрілості особистості майбутнього фахівця тісно пов’язаний із відповідним розвитком та розкриттям потенційних можливостей цієї особистості. Підвищується рівень її організації, особистість стає більш інтегрованою, зростає її професійна самосвідомість, стає глибшим розуміння соціального змісту вчинків, їх морального значення. Зростання рівня соціальної зрілості студента корелює у зв’язку зі змінами структури ролей, цілей, які майбутній фахівець окреслює для себе в процесі підготовки до оволодіння професією.

Під час професійної підготовки студентів значна роль належить формуванню усвідомленої готовності до постійного саморозвитку, творчої самореалізації й професійного самовдосконалення в умовах професійно орієнтованого середовища, максимально наближеного до виробничого.

Висновки. Отже, професійна самосвідомість майбутнього фахівця, в якій формується певний збірний образ професіоналізму, що відповідає вимогам часу, сприяє сформованості професійних умінь, розвитку соціальної активності в навчально-професійній діяльності, самоаналізу, самоосвіті, творчому самовираженню, самореалізації й самовдосконаленню.

Важливим показником життєдіяльності кожної людини, особливо в професійній сфері, є самореалізація як одна з найважливіших індивідуально-психологічних особливостей особистості, як її шлях до себе самої.

Список використаної літератури

1. Гиппенрейтер Ю. Б. Введение в общую психологию / Ю. Б. Гиппенрейтер. – Москва : ЧеРо, 2000. – 332 с.
2. Жирун О. Вплив психологічної готовності до професійної діяльності та формування професійної самосвідомості студентів-редакторів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://novyn.kpi.ua/2009-1/06_Gurin.pd.
3. Звирбулис Ю. В. Социально-профессиональное самоопределение как важнейший фактор формирования личности молодого специалиста / Ю. В. Звирбулис, В. П. Лихолай // Социально-профессиональная ориентация молодежи в условиях развитого социализма : сб. ст. / ред. Ф. Р. Филиппов. – Москва, 1977. – С. 43–46.
4. Кон И. С. Открытие “Я” / И. С. Кон. – Москва : Политиздат, 1978. – 367 с.
5. Кон И. С. Социологическая психология / И. С. Кон. – Москва : Московский психолого-социальный институт. – Воронеж : МОДЭК, 1999. – 560 с.
6. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – Москва : Междун. гуманитар. фонд “Знание”, 1996. – 308 с.
7. Маслоу А. На подступах к психологии бытия / А. Маслоу ; пер. с англ. – Москва : Рефл-бук, 1997. – 304 с.
8. Митина Л. М. Личностное и профессиональное развитие человека в новых социально-экономических условиях / Л. М. Митина // Вопросы психологии. – 1997. – № 4. – С. 45–48.
9. Мудрик А. В. Социальная педагогика : учебник для студ. высш. учеб. заведений / А. В. Мудрик. – Москва : Академия, 2005. – 194 с.
10. Общая психология и психология личности / под ред. А. А. Реана. – Москва ; Санкт-Петербург : АСТ : АСТ МОСКВА ; Прайм-ЕВРОЗНАК, 2009. – 639 с.
11. Орбан-Лембрик Л. Е. Психологія управління : навч. посіб. / Л. Е. Орбан-Лембрик. – 2-ге вид., доп. – Київ : Академвидав, 2010. – 544 с.
12. Савченко С. В. Социализация студенческой молодежи в условиях регионального образовательного пространства / С. В. Савченко. – Луганск : Альма Матер, 2003. – 406 с.
13. Сіверс З. Ф. Феномен творчості як базова складова акмеологічного розвитку особистості / З. Ф. Сіверс // Освіта і управління. – 2008. – № 1, С. 47–55.
14. Сухобская Г. С. Понятие “зрелость социально-психологического развития человека” в контексте андрагогики / Г. С. Сухобская // Новые знания. – 2002. – № 4. – С. 17–20.
15. Социологический справочник / под ред. В. И. Воловича. – Киев : Политиздат Украины, 1990. – 382 с.

Стаття надійшла до редакції 16.01.2015.

Дяченко М. Д. Теоретико-методологические основы формирования профессионального самосознания будущих специалистов

В статье раскрыта сущность понятий “социальная зрелость”, “профессиональное самосознание”, “социальная активность”; теоретически обоснованы проблемы формирования профессионально сознательной, социально зрелой личности будущего специалиста и определена взаимосвязь между развитием социальной активности студента и его профессиональным самосознанием.

Освещены философские, педагогические и психологические взгляды на процесс формирования профессионального самосознания будущих специалистов в процессе обучения в вузе.

Ключевые слова: *будущий специалист, личность, профессиональное образование, профессиональное самосознание, развитие, самоактуализация, самоопределение, самореализация, социальная активность, социальная зрелость.*

Dyachenko M. Theoretical and Methodological Basis for the Formation of Professional Identity of Future Specialists

In the article the essence of the concepts of “social maturity”, “professional identity”, “social activity”; theoretically grounded problems of formation of professionally conscious, socially Mature personality of the future specialist and defined the relationship between the development of creative activity of the student and his/her professional identity. Lit philosophical, pedagogical and psychological views on the problem of formation of professional identity of future specialists in the learning process at the UNIVERSITY. An attempt was made to determine the relationship between the development of creative activity of future specialists and their professional identity.

It is noted that student years in the life of future specialists is a special stage in the formation of professional identity, on the basis of which develop professionally important personal qualities.

It is emphasized that in the process of learning going professional development of the student’s personality and his social activity that is socially useful direction, and is accompanied by his activity in the educational-cognitive activity and during internships.

The professional philosophy of the future specialist in which is formed a certain collective image of professionalism that meets the requirements of time, contributes to the development of professional skills, development of social activity in educational and professional activities, self-reflection, self-education, creative expression, self-realization and self-improvement.

Key words: *future specialist, personality, vocational education, professional identity development, self actualization, self-determination, self-realization, social activity, social maturity.*